

Az energiaátmenet és örökségvédelem párhuzamos narratívái és konfliktusai egy kertvárosi munkástelep diszkurzív kontextusában

Parallel narratives and conflicting aspects of energy transition and heritage protection A case study of a Hungarian urban estate

Horzsa Gergely¹

<https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.17000>

Beérkezés: 2024. 08. 24.

Átdolgozott változat beérkezése: 2024. 11. 20.

Elfogadás: 2024. 12. 13.

Összefoglaló: Dolgozatom egy esettanulmány segítségével azt mutatja be, hogy milyen módon strukturálódik egy nagyvárosi lokalitásban az energiaátmenet kérdése, és hogyan kerül konfliktusba örökségvédelmi szempontokkal. Az esettanulmány terepe egy magyarországi nagyvárosi, egy- és kétszintes, iker- és társasházakból álló, az 1945 előtti időszakban épült munkástelep, amelynek fontos az építészeti értéke. A dolgozat tudományos relevanciáját az adja, hogy a fenntartható energiahasználat, a megújuló energia kérdéseivel kapcsolatos társadalmi attitűdök és cselekvések kutatása szegényes a hazai társadalomtudományi szakirodalomban, miközben olyan, egyébként jelentős társadalmi relevanciájú témakörrel, mint az energiaközösségek, egyáltalán nem foglalkozik a magyar szociológia. A kutatás 12, az örökségvédelem, illetve az energiaátmenet kérdéseivel foglalkozó helyi civil aktivistával készített félig strukturált interjú alapján. A kutatás eredményeképp megállapítom, hogy az örökségvédelemhez az esztétikum fogalmai, a hely szellemének a tisztelete, a mozdulatlanság és a nyűg fogalmai kapcsolódnak, az energiaátmenethez pedig a praktikum, a pénzügyi megtérülés, az öngondoskodás, a természeti és szociális kihívások megoldásának lehetősége. A két fogalomkészlet sok esetben összekapcsolódik: abban, hogy mindkettő technológiaorientált, helyi hagyományokhoz kötődik, átlenyi bizonyos mértékű pesszimizmus, ami pedig egy újabb közös pontból: abból fakad, hogy küzdelmes, helyesnek címkézett célért történő civil munka erőfeszítése, miközben a helyi és országos hatóságok a szembenállás feloldása megoldásának gátjait jelentik.

Kulcsszavak: reziliencia, helyi közösség, örökségvédelem, energiaátmenet, energiaközösség

Abstract: This paper employs a case study to show how the issue of energy transition is structured in a metropolitan locality and how it conflicts with heritage conservation concerns. The case study is

set in a pre-1945 housing estate of single and two-storey twin and condominium houses in a major Hungarian city, which estate has important architectural value. The scientific relevance of the thesis is that research on sustainable energy use and social attitudes and actions related to renewable energy issues is poor in the Hungarian social science literature, while Hungarian sociology does not deal with topics of significant social relevance such as energy communities. The research is based on semi-structured interviews with 12 local civil society activists involved in heritage conservation and energy transition issues. Results of the research show that heritage conservation is associated with concepts of aesthetics, respect for the spirit of place, immobility and nuisance, while energy transition is associated with concepts of practicality, financial return, self-care, and the possibility of solving natural and social challenges. In many cases, the two sets of concepts are linked: in that both are technology-oriented, linked to local traditions, there is a certain pessimism that runs through them, and this stems from another common point: the effort of civil work for a struggling, labelled right cause, while local and national authorities cause in many cases barriers to resolving the conflict.

Keywords: resilience, local community, cultural heritage, energy transition, energy community

A tanulmány célkitűzése

A város-, település- vagy területszociológia egyik ágaként, illetve ezekkel legalábbis átfedésben lévő kutatási területként az építészet-szociológia abból az alapállásból közelíti meg vizsgálatának tárgyát, hogy az épített környezet, ezen belül is egy-egy épület társadalmi konstrukció, és társadalmi relációkat jelenít meg, vagy legalábbis társadalmi relációkkal átszőtt (Tamáska 2021). Az épített örökség védelmének kérdését még az építészetben belül is olyan speciális területnek vehetjük, ahol az épített környezetet szervező társadalmi-kulturális erők még inkább manifeszt módon jelennek meg.

Az energiaátmenet, vagyis a fenntartható energiatermelési és fogyasztási megoldásokra való áttérés nagyon sok szempontból nem műszaki vagy jogi, hanem társadalmi kérdés. Az energiaátmenet a társadalomba beágyazott: érdekrendszerek, konfliktusok és kulturális értékek kontextusában történik, függ a (helyi) társadalom kulturális és gazdasági tőkétől, ismereteitől, attitűdjeitől. Az energiaközösségek például olyan lokális társulások, amelyeknek a célja a helyi energiaszükségletekhez a fűtési és elektromos energia helyben történő megtermelése és a társuláson belüli elosztása. Az elosztáshoz természetesen az elektromos áram azon jellegzetessége miatt van szükség, hogy a hálózati egységen belül a termelésnek és fogyasztásnak minden pillanatban egyensúlyban kell lennie. Magyarországon klasszikus értelemben vett energiaközösség nem létezik, és ennek kizárólag társadalmi okai vannak: a jogi és műszaki eszközök nemzetközi szinten adottak, az érdekellentétekkel szabdalt szabályozás azonban jelenleg nem teszi érdemben lehetővé ilyen közösségek létrehozását. Mindezek miatt az energiaátmenet társadalmi-kulturális kontextusnak a megismerése elengedhetetlenül fontos, Magyarország esetében pedig különösképp.

Tanulmányomban arra teszek kísérletet, hogy egy nagyvárosi környezetben a helyi épített örökség védelmének kulturális jelentéstartalmait a fenntarthatóság

kérdésének vonatkozásában rekonstruáljam, ezzel pedig az energiaátmenet kérdéseinek lokális társadalmi kontextusát és kulturális konfliktusait elemezzem, különösen ami az épített örökség védelmének és az energiaátmenetnek a kapcsolatát illeti. A hazai szociológiai szakirodalomban ez a tanulmány az egyik első lépés afelé, hogy megértsük az energiaátmenettel kapcsolatos társadalmi cselekvések komplexitását, illetve hogy feltárjuk, milyen dimenziókban létezik, illetve milyen dimenziókban szükséges társadalmi konszenzus az energiaátmenet támogatása terén – bemutatva, hogyan strukturálódik egy nagyvárosi lokalitásban az energiaátmenet kérdése, és hogyan kerül konfliktusba örökségvédelmi szempontokkal.

Az energiaátmenet és az örökségvédelem összefüggései a nemzetközi és hazai szakirodalomban

A bevezetés utóbbi gondolata nem túlzó: a fenntartható energiahasználat, a megújuló energia kérdéseivel kapcsolatos társadalmi attitűdök és cselekvések kutatása meglepően alulreprezentált a magyar nyelvű szociológiai szakirodalomban: hazai társadalomtudományi folyóiratokban csak elvétve született egy-egy tanulmány a témában az utóbbi öt évben (Bodor–Titov–Varjú 2018, Kiss 2023, Németh et al. 2024), miközben olyan, egyébként jelentős társadalmi relevanciájú témakörrel, mint az energiaközösségek, egyáltalán nem foglalkozik a magyarországi szociológia, de, mondhatni, még a magyarországi tudomány egésze is csak elvétve (Nemes–Pomázi 2022). Az *energiaszociológia megjelenése* című tanulmányában Carrosio (2021) még a nemzetközi szakirodalomban is számos vakfoltot nevez meg, amelyet szinte egyáltalán nem kutatnak; így a fosszilis energiahordozókról szóló társadalmi diskurzust, a nagy energiavállalatok stratégiáit, de a fenntartható áram- és hőtermelés társadalmi aspektusairól is jóval kevesebbet tudunk.

A nemzetközi szakirodalom által az energiaátmenet társadalmi kérdése kapcsán a szociológián belül egy irodalmi áttekintő cikkben Salvatore Monaco (2021) a vizsgált témakörök négy klaszterét különbözteti meg. Az igazságosság témakörén belül az energiaátmenet okozta társadalmi egyenlőtlenségeket érti: az általa elemzett szociológiai tanulmányok mintegy harmadának fókuszában az a probléma áll, hogy míg az új energetikai lehetőségek olyan társadalmi előnyökkel járhatnak, mint az egészséges, új fogyasztói lehetőségek, társadalmi kapcsolatok és innováció, ez bizonyos szempontból tovább növeli a meglévő társadalmi egyenlőtlenségeket, mert eleve jobb a helyzetben levők számára elérhetőek. Az energiaszegénység fogalmával címkézett másik fontos kutatási irányvonal magához az energiához való hozzáférést és ennek egyenlőtlenségeit vizsgálja – a szerző által elemzett tanulmányok körülbelül negyede tartozik ide. A harmadik tanulmánycsoport a „társadalmi ellenállás” nevet kapta és azzal foglalkozik, hogy milyen társadalmi konfliktusokat szülnek olyan energiahatékonysági beruházások, mint a tájhasználatot befolyásoló széléróműpark vagy napelempark telepítése. E tanulmányok sok esetben a helyi

kormányzás fontosságát hangsúlyozzák. És végül, a negyedik, a többitől nagyon jól megkülönböztethető kutatási irányvonalként az energiaközösségek kérdését nevezi meg a szerző – az általa vizsgált szociológiai tanulmányok bő hatoda sorolható ebbe a klaszterbe. A tanulmányok legtöbbször az alulról jövő kezdeményezések, például társadalmi mozgalmak gazdasági, társadalmi és környezeti előnyeivel, jogi környezetével és lehetséges akadályaival, veszélyeivel foglalkoznak.

Az energiaátmenet kérdéséről szóló tanulmányok által vizsgált társadalmi kérdések körét mélyíteni és bővíteni is lehet: fontos további klasztereket vagy a klasztereken belül alcsoportokat jelenthet a fenntarthatóságról való társadalmi ismeretek kérdése (Rogers et al. 2012, Scotti–Minervini 2017, Martins–Madaleno–Dias 2020, Chodkowska–Miszczuk et al. 2021), vagy – a tájhasználat miatti konfliktusok tematikáján belül (Horst 2014, Dalglis et al. 2018) – az épített környezet és az energiaátmenet kapcsolata.

Lampropoulos et al. (2020) a legtöbb fogyasztóval és legnagyobb környezetterheléssel rendelkező városi teret nevezi meg az energiaátmenet kulcsterületeként és holland városok példáival mutatja be ennek lehetőségeit. Elemzése elsősorban technológiai, de a helyi közösségekre való építkezést fontos szempontként emeli ki tanulmányában. Stanojević és munkatársai (2021) modelleket hoznak létre az épített örökségvédelem különféle fokozataira vonatkozóan, amely modellek változóit indikátorként az épületek energiahasználatának egyes dimenziói alkotják. A kutatók a kulturális örökség védelmének különböző aspektusait és szintjeit ismertetik, kiemelve a hőszigetelés, az eredeti építészeti jellemzők megőrzése és a technikai rendszerek optimalizálása közötti egyensúlyt. Szerbia példáján mutatják be, hogy eredményeik olyan környezetben hasznosíthatóak a társadalmi tervezés során, ahol a két terület összekapcsolása még nem történt meg. Lucchi (2023) korábbi vizsgálatok eredményeit számba véve mutatja be a különböző típusú fenntartható energiaforrásoknak a táj és az épített környezet védelme mellett történő adaptálhatóságát és lehetőségeit, figyelembe véve a potenciális társadalmi konfliktusokat. Franco–Mauri (2024) pedig Genova jó gyakorlatként kezelt példáján keresztül demonstrálja, hogy különösen az épített örökségként számon tartott épületek korszerűsítésekor hogyan lehet megfelelő módon képviselni a különféle és sokszor szétartó kulturális-társadalmi értékeket.

Az szociológiának az az ága, amely az épített örökséggel, illetve általában az épületek társadalmi aspektusaival foglalkozik, a hazai tudományos diskurzusban is megjelenő kutatási irány, és több szálon kapcsolódik város- vagy faluszociológiai, akár szociográfiai munkákhoz is, a szociális városrehabilitáció, a dezentifikáció kérdésköreikhez. Az e területek köréből jelenleg releváns kutatási irányvonalat azok a munkák képviselik, amelyek a városrehabilitáció és a zöld átállás, vagy a városrehabilitáció és a kulturális örökség (Sonkoly 2000) részeként meghatározható épített örökség védelmének társadalmi diskurzusait vizsgálják (Tamáska 2020a, b). Nemzetközi esettanulmányok mutatják az örökségvédelem és a modernizáció, ezen

belül is az épületek állapotának megővését, használhatóságát célzó beavatkozások konfliktusos, de nem feloldhatatlan jellegét Jiang–Lucchi–Curto (2023) egy triezsi park történelmi épülete mint esettanulmány példáján keresztül demonstrálják annak lehetőségét, hogy az ingatlanok „adaptív újrahazsnosítása”, vagyis új funkciókkal és hatékony, önálló energiatermelési megoldásokkal való ellátása hogyan szolgálhatja az épített örökség hosszú távú védelmét és egyszersmind a helyi közösséget is. Ferro et al. (2024) ezzel szemben a gazdasági érdekek által motivált európai városi, örökségvédelmi szempontrendszerrel leírható rehabilitációs projektek káros társadalmi hatásaira mutat rá. Korábbi tanulmányok alapos összefoglalását követően a történelmi városrészek örökségvédelmi szempontok szerinti visszaállítása dzsentrifikációt, lakosságcsertét, az eredeti funkciók átalakulását eredményezi, amely az egyenlőtlenségek és a szegregáció növekedésével jár. Hasonló eredményekre jutottak korábban a budapesti városrehabilitációs folyamatokkal foglalkozó hazai vizsgálatok is (Csanádi et al. 2006, Csanádi–Csizmady–Olt 2011). Az örökségvédelmi területeken lévő épületek energetikai felújítása ugyanakkor mikroszinten is szemben áll a társadalmi-kulturális adottságokkal, amelyek kapcsán egyes szerzők külső beavatkozásokat szorgalmaznak (Casanovas–Campanero–Campisi 2024, Del Curto–Garzulino–Turrina 2024).

Hazai szociológiai és a társadalomtudományokat érintő vizsgálatokban szintén megjelenő kérdés, hogy miként lehet a városrehabilitáció során úgy figyelembe venni a modernizációs szempontokat, a kortárs elvárásoknak való megfelelést (az energetikai korszerűsítést is ideértve), hogy megőrzésre kerüljön a városi szövet helyi arculata, illetve az épületek műszaki-művészeti értéke. Vagyis: hogyan lehet összeegyeztetni a különböző irányból érkező társadalmi, egyéni és közösségi elvárásokat (Fejérdy 2007, 2017; Harlov–Csortán 2018). Czene (2002) tanulmányában arra vállalkozik, hogy a kulturális örökséget regionális szempontrendszer szerint értelmezze, és vizsgálja annak gyakorlati szerepét. Megállapítja, hogy a fejlesztések értékelhetők aszerint: hogyan viszonyulnak az adott térség „kulturális örökségéhez”, és kiemeli, hogy rombolásán, negligálásán kívül társadalmilag is építeni lehet rá. Baráth–Szépvölgyi (2006) az ezzel kapcsolatos várható Európai Uniósi fejlesztési és policy irányokat tekintik át az új költségvetési ciklus hajnalán. Megállapítják, hogy a rehabilitáció igénye Magyarországon újszerű, ám az EU-ban hagyományos, továbbá hogy ebben az energetikai korszerűsítés egyre nagyobb teret nyer, amely új kihívásokat támaszt a városrészek felújítása során. Főként, hogy ezzel párhuzamosan kiemelt szempont a társadalmi integráció segítése (azaz a szegregáció elkerülése) és a milió- (Michalkó 2005) vagy imázsfejlesztés. Keresztély (2006) nemzetközi konferenciabeszámolójában több olyan előadásról ír, amelyben közép-európai városok rehabilitációja során került szembe a befektetők és a fejlesztők érdeke; az előadók a közösségi, állami szerepvállalás erősítését szorgalmazták a magánérdekek kiszolgálása helyett. Az állami koordinátori szerep erősítése mellett érvel Jankó (2006) is, aki magyar középvárosok rehabilitációjának példáján keresztül mutatja

be, hogy a korábbi örökölt örökségvédelmi meghatározottságok és a szűkös helyi erőforrásokat figyelembe véve hogyan kell a műemlékeket versenyképessé tenni az egyéni és közösségi érdekekből születő társadalmi konfliktusok feloldásával.

A nemzetközi szociológiai szakirodalom egyik jól körüljárható témakörét jelenti az energiaközösség vizsgálata, amely témakör a hazai szociológiai szakirodalomban – főképp az energiaközösségek hiány miatt – nem kutatott. Fontos adalék, hogy ez az állítás igaz a magyar tudomány egészére is: az „energiaközösség” kifejezésre keresve az MTMT három darab tudományos folyóiratcikket, Matarka.hu egy darab tudományos folyóiratcikket jelenít meg találatként. Az energiaközösségek olyan mikroszintű, termelőkből és fogyasztókból álló helyi társulások, amelyek a nagyobb (országos szintű) energiahálózatoktól függetlenül, legalábbis részben zárt rendszert képeznek. A nemzetközi szakirodalomban az energiaközösségek gyakran jelennek meg a lokális fejlődés motorjaiként. Khan–Chhetri–Islam (2007) egy lehetséges energiaközösség-modellt dolgoznak ki egy kanadai eset vizsgálatával, amelynek részét képezi a hulladékfeldolgozás, üzemanyagként és konyhai főzéshez használt biogáz és a napelemrendszer is. Gubbins (2010) az energiaközösségek négy lehetséges modelljét mutatja be skóciai példákon keresztül: a 1) for-profit szövetkezeti, az 2) üzleti és civil szervezetek (részvényes vagy nem részvényes) összefogásán alapuló, a 3) civil szervezetek által menedzselte és a 4) szélfarm fejlesztőkkel kötött közösségi megállapodásokon alapuló modellt. Energiaközösségek létrehozásához nyújt technikai fogódzókat több, különböző helyi közösségeket vizsgáló szerző is (Mazur et al. 2019, Kramer–Belding–Coney 2023). Rogers és munkatársai (2012) az energiaközösség hatásait elemzik, pontosabban azt, hogyan járulnak hozzá a fenntarthatóbb megoldások terjedéséhez. Egy tűzifa-program eredményeit vizsgálva azt találják, hogy a konkrét beruházás jóval túlmutat saját pontszerű hatásán, és jelentős edukatív eredményekkel jár a helyi társadalom tagjai körében – azon azonban korlátozottan csordul túl.

A hazai szociológiai szakirodalomban megjelenő problémakörnek számítanak a háztartások fűtésével kapcsolatos szociális és lakhatási kérdések, illetve ezen belül is az energiaszegénység (Mentes–Szemmelveiszné Hodvogner 2018, Hegedüs 2019, Kókény–Stefkovics–Hortay 2021, Tóth 2023, Cziner 2024), a lokalitás és a fűtési lehetőségek vonatkozásában pedig a szociális tűzifaosztás mint szociálpolitikai intézkedés szintén kutatott társadalmi kérdéskör (Bajomi 2018, Stojilovska et al. 2023). A kutatások fókuszában szerepel egyrészt annak kérdése, hogy miként lehet helyi szinten helyi erőforrásokból gazdasági növekedést, vagy legalábbis valamiféle társadalmi felzárkózást elérni, akár egyénileg, akár helyi segítséggel vagy országos szintű segítségnyújtással. Cziner (2024) egy önkormányzat példáján mutatja be a települési segítségnyújtás lehetőségeit és gazdasági-politikai korlátait a Covid19-járvány időszakában. Bajomi (2018) tanulmányában a szociális tűzifaosztás rendszerének egyenlenségeire mutat rá: a tűzifával fűtők csak tizede jut hozzá a támogatáshoz, ráadásul nem is a leginkább rászorulóknak. Kókény–Stefkovics–Hortay (2021) mód-

szertani megközelítésben azt mutatják be, hogy az energiaszegénység mérésére vonatkozó komplex módszertani mutatók a népesség által megélt szubjektív energiaszegénységgel kevéssé látszanak összefüggésben lenni. Kiss (2023) a háztartások energiahasználatának magyarországi egyenlőtlenségeit vizsgálja, pontosabban azt állapítja meg, hogy az energiahasználatban jelentékeny módon vetülnek ki a hazai társadalmi egyenlőtlenségek, és a legrosszabb helyzetben a szilárd tüzelőanyaggal fűtők vannak, akiknek ráadásul arányosan a legtöbbet kell fűtésre költeniük. A szerző az energiakvóták esetleges megvalósításának a társadalmi egyenlőtlenségeket elmélyítő potenciális diszfunkciójára hívja fel a figyelmet.

Az általános társadalmi attitűdöket vizsgáló kutatások a fenntarthatósági szempontok sokadlagos fontosságáról számolnak be. Németh és munkatársai (2024) két, öt év különbséggel zajlott, magyarországi nagymintás – de nem országos valószínűségi mintás, hanem területi (Dunántúl) fókuszú – adatfelvétel során készített kérdőíves adatfelvétel eredményeit hasonlítja össze. Eredményeiből azt a következtetést vonják le, hogy a térségben növekszik a megújulóenergia-megoldások ismertsége, ám elsősorban nem az egyén számára költséghatékonyságot vagy a függetlenséget, rezilienciát biztosító megoldásként, hanem „csupán” a környezetvédelemért tett lehetséges lépések egyikeként. Ez pedig azért jelenthet problémát, mert a megújuló személyes alkalmazását hátráltatja. Helyi-kistérségi szinten vizsgál hasonló kérdéseket Bodor–Titov–Varjú (2018), határon átívelő dél-dunántúli kutatásukban, szintén survey adatfelvétel alapján. A fogyasztói döntések vizsgálatakor megállapítják, hogy elektronikai termékek vásárlásakor az ár és az energiahatékonyság a válaszadók számára a legfontosabb szempont, és a környezetvédelem önmagában vett aspektusa sokadlagos. A környezettudatosság – állapítják meg – a jövedelemmel nem, de az iskolai végzettséggel pozitívan függ össze.

Esettanulmány egy nagyvárosi, épített örökségként számon tartott munkástelepen: a terep és a módszer bemutatása

Dolgozatomban egy esettanulmány segítségével azt szeretném bemutatni, hogyan strukturálódik egy nagyvárosi helyszínen az energiaátmenet kérdése, és hogyan kerül konfliktusba örökségvédelmi szempontokkal. Bemutatom, hogy a konfliktus feloldható – de a feloldáshoz ki kell tekinteni a lokalitásból. Az esettanulmány terepe egy magyarországi nagyvárosi, egy- és kétszintes, iker- és társasházakból álló, az 1945 előtti időszakban épült munkástelep. Az egységes koncepció szerint és gyorsan, munkáslakótelepként épült városrész és épületei, bár nem állnak műemlékvédelem alatt, a helyi építési szabályzatban, részben helyi civil kezdeményezésre, a munkástelep eredeti arculatának megóvására lépéseket tettek. A munkástelep több ezer lakásból áll, az épületek állapota a romostól a legmodernebb műszaki megoldásokkal felújítottig és átalakítottig terjed. A terep társadalma sokszínű, a korábbi és államszocializmusban beköltözött munkáscsaládok leszármazottai mellett az

alsó és középrétegek is megtalálhatók; utóbbiakat vonzó tényező, hogy a telepen viszonylag olcsón lehet kertvárosias környezetben elhelyezkedő, jó közlekedési lehetőségekkel ellátott házrészhez vagy lakáshoz jutni, akár albérletként, akár öröklakásként. Amellett és az ellen is lehetne ugyanakkor érvelni, hogy beszélhetünk-e ennek folyományaként a munkástelepről dzsentrifkálódó városrészként; e dilemma kifejtése azonban túlmutat ennek a tanulmány célján.

A tanulmány kutatási kérdései:

- Milyen narratív társadalmi kontextusba ágyazódik a zöld átállás kérdésköre a városi, helyi civil társadalomban?
- Milyen összefüggésbe állítható ez a narratív kontextus az örökségvédelem kérdéskörével?
- Melyek azok a kulturális jelentéstartalok, amelyekben azonosság, hasonlóság vagy különbözőség tapasztalható a két társadalmi jelenség vizsgálatakor?

Egy, a fenntarthatósággal foglalkozó szociológiai kutatómunka elemeként készítettem félig strukturált interjúkat munkástelepen működő civil csoportosulások egy-egy képviselőjével, illetve a munkástelephez közvetlenül nem kötődő néhány olyan személlyel, akik az energiaközösségekkel kapcsolatos műszaki és társadalmi lehetőségekre és korlátokra valamilyen szempontból rálátanak. Az interjú-vezérfonalak főként a saját személyes aktivistai vagy szakmai háttérre kérdeztek rá, a jelen tanulmány szempontjából releváns gondolatok ezekből kiindulón kerülhettek kifejtésre. Az interjúk hossza 65 és 110 perc között változik, a hanganyagok szó szerinti rögzítéssel gépelésre kerültek, az elemzésbe végül 12 darab interjút vontam be.

A válaszadókat a pár tucatnyi, olyan helyi aktivista közül választottam ki, akik a helyi örökségvédelemmel a fenntartható energiatermelési és -fogyasztási megoldásokkal foglalkoznak. A mozgalmak legfőbb szószólói mellett néhány, a civil mozgalmakban kevésbé aktív, de a korábbi válaszadók által megkeresni javasolt személlyel készítettem még interjúkat. Az interjúalanyok, noha vannak közöttük, akik a helyi civil életben, a helyi politikai döntéshozásban, a helyi gazdaságban dolgoznak, illetve szinte valamennyien helyi lakók, nem képezik le a helyi élet valamennyi aspektusát még a két vizsgált témakör szempontjából sem. Továbbá készítettem ugyan szakértői interjúkat is, ezek közül mind ez ideig egyetlen személy került a vizsgálatba – egy továbbgondolásra érdemes gondolat miatt. Mindezek oka, hogy a tanulmányt igyekeztem tematikusan pusztán a két narratív irányra fókuszálni. További szakértők, építésszek, zöldmozgalmárok, illetve a tárgyalt témák iránt kevésbé érdeklődő helyi lakók bevonásával a vizsgálatot a későbbiekben igyekszem továbbfejleszteni. Kutatásom így a hatékonyabb energiatermelési és -fogyasztási megoldásokra való áttérés társadalmi hátterének feltérképezésére tett egyik első és lépésének tekinthető.

Az interjúelemzés során főképp a fenntartható helyi energiafogyasztás (és energia-termelés) kérdéseire, a fenntarthatóságra általánosságban, valamint az épített örök-

ség védelmére vonatkozó gondolatokra figyeltem. Azt tartottam szem előtt és legfőképp arra fókuszáltam, hogy milyen kontextusban beszélnek az egyes interjúalanyok az energiaátmenet és zöld átállás, illetve az örökségvédelem kérdéseiről, továbbá hogy a megfigyelés fókuszába állított egyes aktivistacsoportok tagjai milyen fogalmakkal kapcsolják össze egyik-másik témakört. Az elemzés során így azt fogom bemutatni, hogy milyen gondolatvilág kapcsolódik helyben az egyik, és milyen a másik témához; hol vannak a kontrasztok és kapcsolódási pontok a két tartalom között.

Az esettanulmány kerete: az örökségvédelemre és az energiaátmenetre fókuszáló két helyi civil társadalmi kör bemutatása

Mielőtt az interjúk elemzésére és így kutatási kérdéseim megválaszolása felé tett lépésekre térnék, pár szóban szükségesnek tartom a kutatási terepemen jelen lévő két, jelen tanulmány fókusza miatt releváns aktivistacsoportot bemutatni, amit az interjúk elbeszélésekből rekonstruálok. A munkástelepen lakók társadalmi-demográfiai összetétele meglehetősen vegyes, a beköltözők magas számának pedig az épületállomány állapotára is pozitív hatása van: folyamatosak a felújítások. A felújítások során az ingatlanok bővítései, illetve a kortárs építőanyagok használatakor az energiahatékonysági megfontolások gyakran kerülnek szembe az épületek esztétikai értékeinek megóvásával.

A városrészt történetileg is aktív civil élet jellemzi, amelynek előfutára már a második világháború előtt is létezett, helyi egyesületi formában. A százéves épületek és a munkástelep eredeti arculatának megőrzését, visszaállítását célzó törekvések történetileg kapcsolódnak egy, a rendszerváltást követően újraéledő civil mozgolódások köréből kiemelkedő helyi mozgalomhoz, amelynek fő szereplői a munkástelepre költöző fiatal építészmérnökök. Törekvésük eredményeként sikeresen módosították – részben bejegyzett helyi civilszervezeteken is keresztül – lobbitevékenységgel és politikai tevékenységgel a helyi önkormányzati előírásokat úgy, hogy a szabályzatok értékesként nevezzék meg a munkástelep egységes építészeti arculatát, az eredeti egységes arculat lehetőség szerinti visszaállítását és megóvását célként tűzzék ki, annak betartatásáról pedig gondoskodjanak. Az esettanulmány során készült interjúkból is kiderül azonban, hogy a betartatásra vonatkozó eszközök erősen limitáltak. A szabályok korlátozzák többek között az épületek átalakítását, ideértve a nap-
elemek, klímák, hőszivattyúk utcáról látható helyre telepítését, az épületek külső hőszigetelését, tiltják a műanyag nyílászárók beszerelését, redőnyök felszerelését.

A munkástelepen a millennium éve környékén jöttek létre különböző zöld kezdeményezések, amelyek önálló és bejegyzett szervezeti formát ugyanakkor nem öltöttek. A tevékenységek a szemétszedéstől a helyi kertészkedést ösztönző kampányokig, felvilágosító tevékenységekig, élelmiszer-újrahasznosítást ösztönző kampányokig, tüntetésekig és lobbitevékenységekig, valamint az örökségvédelem-

mel foglalkozó csoportosuláshoz hasonlóan, direkt közéleti tevékenységig terjedt. Második lépésben, már a 2000-es évek második évtizedében olyan kezdeményezés is létrejött, amely kifejezetten az energiaátmenet támogatását tűzte ki célul, ideértve ugyancsak a közösségformálást, a tagok továbbképzését, különféle felvilágosító tevékenységeket, műszerek beszerzését, illetve egy energiaközösség létrehozásának szakmai-műszaki-jogi mérlegelését, ez irányú lobbitevékenységeket. A helyi zöldmozgalomnak egy jelenleg releváns eredményeként a helyi építési szabályzatot sikerült úgy módosítani, hogy egyfajta kompromisszumos állapot jöjjön létre az épületek energetikai felújítása és örökségvédelme között. Ennek eredményeként például az épületek külső hőszigetelése egy bizonyos anyagvastagságig jelenleg engedélyezett, napelemek pedig közterületről nem látható helyre telepíthetők. E kompromisszum azonban inkább nevezhető „tűzszüneti”, semmint békeállapotnak.

Az energiaátmenet és örökségvédelem kérdései az elemzett interjú-narratívákban

Ebben a fejezetben bemutatom, hogy milyen diszkurzív kontextusban jelenik meg az energiaátmenet és az örökségvédelem témaköre a helyi szereplők narratíváiban, milyen hasonlóságok és különbségek fedezhetők fel egyfelől a két kérdéskörrel szóló narratívák között, másfelől pedig a diskurzust vezető szereplők adott témakörre vonatkozó elbeszélései között. Fontos hangsúlyozni, hogy a kutatás félig strukturált interjú módszerrel készült, vagyis a narratívák kifejezetten erre a témakörre fókuszálnak: az, hogy a válaszadók beszélnek e kérdésekről, nem véletlen. Ez a tény azért is fontos, mert bár az interjú-vezérfonalak fókuszában az adott csoportosulás működése vagy adott szereplő civil tevékenysége áll, a kutatás témájaként a fenntartható energiafogyasztás helyi kérdéseit jelöltem meg. Ebből kifolyólag pedig viszonylag kis mozgástere volt az interjúalanyoknak abban is, hogy e kérdést az őket érintő vagy érdeklő egyéb fontos helyi problémák körében elhelyezzék – de a vonatkozó elbeszélések mindig helyi problémákból, a szervezet vagy az egyén helyi aktivitásából, tevékenységeiből bontakoznak ki. Az elemzés során nem vállalkozom a (nem konkrét helyi civil szervezetekben dolgozó, hanem a szó tágabb értelmében vett) civilek működésének szervezetszociológiai elemzésére, elemzésem homlokterében csupán két helyi, az energiaátmenetről, illetve örökségvédelemről szóló narratíva feltérképezése áll.

Az energiaátmenet kérdésköre

Az energiaátmenet vagy zöld átállás kérdése – amelyet az elemzés részeként magam címkéztem így – a kutatás vezérfonala miatt valamennyi narratívában megjelenik, tartozzon az interjúalany inkább az örökségvédelmi kérdések vagy inkább a zöldmozgalom aktivistái közé. Az örökségvédelem és az energiaátmenet témaköre sok

szempontból szembeállítható egymással, és a megkülönböztető jegyeket illetően többnyire viszonylagos egyetértés is felfedezhető a két csoport között.

Az egyik ilyen, az elemzés során kiemelkedőnek tetsző, különbséget jelentő szempont a pénz és a pénzügyi megtérülés kérdése. Míg a napelemek és hőszivattyúk telepítése, a házak szigetelése és más kapcsolódó tevékenységek legtöbbször költségeket csökkentő, sőt, pénzügyileg támogatott tényezőként jelennek meg a narratívákban, addig az örökségvédelem kifejezetten költségigényes és pénzügyileg egyáltalán nem megtérülő, mondhatni, semennyire sem támogatott tevékenységként. A pénznek ugyanakkor nagy szerepe van az elbeszélésekben: valamennyi civil szereplő, ha a tevékenységük társadalmasításáról beszél, az egyéni érdekeket és különösen az egyéni pénzügyi érdekeket nevezi meg olyan elemként, amire leginkább lehet és érdemes apellálniuk. A pénzügyi megtérülés ugyanakkor nem minden esetben egyértelmű az energiaátmenet kérdéskörében sem: egyrészt a közműdíjak csökkentése mint kormányzati beavatkozás miatt (amely kapcsán az merül fel a narratívákban, hogy a piacnál nyomottabb árakkal nem versenyképes a saját üzemeltetésű energiatermelő, vagy hogy ilyen körülmények között nem megtérülő a hőszigetelés). Másrészt hangsúlyosan megjelenő módon amiatt korlátozott a pénzügyi megtérülés, hogy a lakóingatlanok energiahatékonysági átalakításai csak hosszú távon térülnek meg. Ez pedig nem csupán a rövid távon gondolkodóként leírt helyi társadalom attitűdjével összeegyeztethetetlen, de némely esetben teljesen racionális: különösen az idősebb korosztályokat említik, akik nem számolhatnak azzal, hogy befektetésük az életük során megtérül. Egy helyi civil aktivista az interjú egy részében így fogalmazza meg, hogy az energiahatékony megoldások – jelen esetben a nyílászárócsere – nemcsak hosszú, de akár már rövid távon is jobban megéri árukat:

„Tehát hogy ezek a [tradicionális] ablakok ilyen méretűek, ez így illik a házhoz, de a mai kor igénye az, hogy legyen világos. Tehát hogy ezt mindig így mindenki feszegeti, hogy akkor más alakú legyen az ablak, más arányú legyen az ablak, nagyobb legyen az ablak. Nem akarok ilyen mély ablakot, mert akkor az elvesz a fényből, vagy hatékonyabb ablakot akarok, egy szimpla üveg is megteszi most már, mert hogy egy szimpla tábla is megteszi, mert abba olyan üveget teszek, amit mit tudom én, ilyen termőüveg, x rétegű, de hogy akkor az megfelel-e. Változik. Tehát most már a rendelet is sokkal megengedőbb, de egy csomó mindent még mindig előír, és még mindig kurva drága egy ilyen ablakot csináltatni.”

[Interjúalany Y201, civil aktivista, középkorú férfi]

A pénzügyi mellett és a fentiek ismeretében is érthető módon a kiszámíthatatlanság nagyon fontos eleme ezeknek a fenntartható energiahasználattal kapcsolatos elbeszéléseknek. A kiszámíthatatlanság három dimenzióban is megjelenik: egyrészt, és tág értelemben, a klímakatasztrófa jelentette jövőbeni társadalmi-gazdasági átrendeződés dimenziójában, mint egyfajta, a társadalom – és a helyi társadalom – aktív alkalmazkodását érintő távlati szükségszerűség és behatárolhatatlan természeti

kényszer. Másrészt maga az alkalmazkodás folyamata, lehetősége vagy lehetetlensége jelenti a kiszámíthatatlanság második dimenzióját: ez az energiaátmenet társadalmi kiszámíthatatlanságának dimenziója. Idetartoznak a helyi társadalom vélt ismerethiányából, előrelátásának feltételezett hiányából, felkészületlenségéből fakadó, valamint ellenérdekek által generált bizonytalanságok, amelyek ugyanakkor a helyi társadalom számára eredményeznek kiszámíthatatlan jövőt. A klímakatasztrófa, az éghajlatváltozás kérdésköre, bár nem fő helyen, de megjelenik a narratívákban, ennek társadalmi vetületével együtt. A helyi zöldmozgalmakban és közéletben részt vevő egyik aktivista így magyarázza, hogy miért kezdtek fenntarthatóságot célzó civil tevékenységekbe:

„2006-2007 környékén így ücsörögtünk itthon, és azon gondolkotunk, hogy ha akkor már így komolyan foglalkoztatott minket ez a klímaváltozás, meg, mondjuk, egy valamilyen típusú katasztrófának a lehetősége. És akkor azon gondolkotunk, hogyha lesz egy ilyen kézzel fogható időben behatárolható krízis, tehát, mondjuk, egy szélsőséges időjárási esemény, vagy egy háború, hogy akkor mihez kezdjünk? Mit fog érni nekünk az, hogy a város másik felén meg Európa különböző pontjain nekünk nagyon szoros szövetségeseink vannak, és így nagyjából semmit. És akkor arra jutottunk, hogy a szomszédokkal való meg a lakóhelyi szinten meglévő kapcsolataink, meg az ott működő rendszereink meg erőforrásaink fognak minket segíteni, vagy hátráltatni. Tehát hogy átjön a szomszéd és agyonüt, hogy elvegye a kaját, vagy átjön a szomszéd és kérjen kaját, vagy átjön a szomszéd, hogy kínáljon kaját, hogyha, mondjuk, krízis van.”

[Interjúalany Y203, zöldaktivista, középkorú férfi]

A kiszámíthatatlanság harmadik dimenziója a környezeti és társadalmi mellett egyfajta személyes bizonytalanság, amelyet főleg a múltban szerzett negatív tapasztalatok, kudarcok vetítenek előre, illetve más szereplők vélt ellenérdekeltsége, az ezt jelentő üvegplafon generál, személyes motivációvesztésként. Idekapcsolódik a jogi és műszaki kidolgozatlanság problémaköre is: mivel az energiaátmenetet annak több aspektusa kapcsán sem a jogi környezet, sem a magyarországi műszaki környezet nem teszi lehetővé (így például energiaközösségek létrehozását), az ezekhez kapcsolódó, személyes aktivitásra és lehetőségekre vonatkozó bizonytalanságfaktor hangsúlyosan megjelenik a narratívákban. Egy, az energiahatékonyság helyi kérdéseivel foglalkozó aktivista a szabályozást és az aktivizmusát így jelölte meg hátráltató körülményként:

„És ráadásul ugye most már annyira kivették az önkormányzatok kezéből ezeket az építési döntéseket. Abszolút kormányhivatal szintjén megy ez az egész, tehát ember legyen a talpán, aki kibogozza ezeket a szabályokat, és akár adott esetben meg is akar felelni. De ugye arról beszéltünk a férjemmel, hogy na most én, aki ezt az egész [...] ügyet viszem most már ugye 2016... régóta. Most, hogyha az én házamon lévő napelemrendszer nem csilli-villi engedélyek birtokában épül föl, akkor

az a saját diszkreditálásom. Tehát nem tehetem meg, hogy ne csak úgy működjön. Én nem tudom azt csinálni, mint ez a kedves másik lakótárs [...] hogy földobálom, aztán lesz, ami lesz. Aztán majd fizetem a bírságot. Ez szóba se jöhet.”

[Interjúalany Y202, zöldaktivista, középkorú nő]

A bizonytalanság és kiszámíthatatlanság mellett azonban a biztonság is integráns része az elemzett elbeszéléseknek – itt nem mint jelen körülmény, sokkal inkább mint jövőbeli, elérendő cél jelenik meg. Sokkal inkább jelent ez személyes, semmint közösségi biztonságot. Sőt, épp a (helyi, de még szélesebb körű) közösségtől *ad hoc* megoldások segítségével történő elszigetelődéssel áll kapcsolatban a narratívákban az olyan, individuális beruházások megvalósításának célja, mint a napelemek és hőszivattyúk telepítése vagy akár az épületek utólagos hőszigetelése. Utóbbi kiváltképp a társasházak környezetben tűnik fel azokban az esetekben, amikor közösségi egyetértés híján a társasháznak egy-egy falát burkolják csak, megkérdőjelezett műszaki eredményességgel. Így, a zöld átállást facilitáló szereplők szavával élve az öngondoskodás, a zöld átállást jelenlegi formájában (például az energiaközösségek alapításának lehetetlensége mellett) legalábbis szkeptikusan figyelők szavával élve pedig az *atomizálódás* kifejezéseket használhatjuk az energiaátmenet helyi társadalmi narratíváiról beszélve.

Nagyon jellegzetesen az energiaátmenet kérdésköréhez kapcsolódnak különféle szociális célok a válaszadók elbeszélésében. Jóllehet, a klímaaktivizmust önmagában társadalmilag hasznos tevékenységként jelenítik meg az elbeszélések, az, hogy közvetlenül is szociális célokat valósíthatnak meg, az ingatlanok műszaki fejlesztésére irányuló tevékenységekkel, csak az energiaátmenet kérdésköre kapcsán jelent meg, és elsősorban a zöldaktivisták részéről. Nemcsak egyéb, *second hand* cikkek, élelmiszerek szociális alapon történő megosztásáról, hanem olyan, közvetlenül az épületek energetikai korszerűsítéséhez hozzájáruló akciókról szóltak elbeszélések, mint amit a helyi önkormányzattól kilobbizott pénzből megvásárolt, a régi nyílászárók utólagos szigetelését lehetővé tevő eszköz beszerzése és használata jelentett. Ebben a dimenzióban tehát a zöldaktivizmus közvetlen szociális hasznosságára vizsgálitanak rá az elbeszélők.

Végül az energiaátmenetet önállóan jellemző fogalomkészlet körében a praktikumot és a hatékonyságot említhetjük. Ebben a tárgykörben a haladás, a fejlődés és a hétköznapi élet, a hétköznapi megélhetés támogatása szerepel a zöld átállás közvetlen rövid és hosszú távú hatásaként. A múlt és a jövő narratívái így különös módon válnak az energiaátmenet- és örökségvédelem-elbeszéléseket megkülönböztető egyik fontos vezérfonállá: míg az örökségvédelem kérdése – amint azt hamarosan bemutatom – a múltbeli koncepciók (tiszteletteljes) újragondolásával, addig az energiaátmenet kérdése a fejlődéssel és a helyi közösségi élettel, a közösségi rezilienciával kapcsolódik össze.

„Édesapámmal, édesanyámmal kezdtünk el közösen gondolkodni, hogy mit lehetne belőle kihozni, hogy lehetne megcsinálni. Itt jött be a gépészeti oldala is a dolognak, hogy ezt hogyan lehetne fenntarthatóan, meg hosszú távon jól csinálni. Parapetes konvektoros fűtés volt. Pont az a tél [amikor albérlők laktak a házban] az egy nagyon-nagyon durván kemény február volt, és csináltak úgy, hogy nem fűtötték agyon, valami 70 ezres gázzsámlát egy hónapra. [...] Na mindegy, szóval az itt látszott rögtön az elején pár hónap után, hogy a gépészet úgy nem maradhat, ahogy van, mert a gatyánk is rá fog menni, pedig az még bőven a rezsicsökkentett árakkal volt.”

[Interjúalany Y205, zöldaktivista, fiatal férfi]

Az örökségvédelem kérdésköre

Amíg az energiaátmenet narratívái túlnyomórészt a pénzügyi megtérüléssel, addig az örökségvédelemről szóló elbeszélések a költségigénnyel függnek össze a vizsgált interjúkban. Sőt, kifejezetten az egyéneket és háztartásokat terhelő költségként jelennek meg az örökségvédelmet célzó olyan feladatok, mint a korábbi, az épületek értékét figyelembe nem vevő átalakítások helyreállítása a társasházakban, illetve a folyó műszaki felújítások megfelelő minőségben és anyaghasználattal történő elvégzése. A költségek az egyént terhelik, és míg az energiaátmenet kapcsán az interjúalanyok egyfajta anyagi biztonsági hálót vázolnak fel, amely az EU-s és részben állami támogatásokból áll, addig az örökségvédelemnél ez a támogatás nem létezik. Ezzel szemben az elbeszélésekben sokkal inkább a jogi megoldások, vagyis a pozitív helyett a negatív ösztönzők jelennek meg, mint amelyek az épületek és ezzel együtt a munkástelep eredeti arculatának megőrzését támasztják alá. A tiltás, a törvénytisztelet, a törvényszegés, a kötelezettségek mind-mind olyan kifejezések, amelyek inkább a zöldmozgalomhoz és inkább az örökségvédelemhez kötődő aktivisták örökségvédelemről szóló elbeszéléseiben hangsúlyosan megjelennek. A pozitív helyett negatív ösztönzők egyéni szintre vetülve nyűgként jelennek meg az elbeszélésekben: számos olyan interjúalany, akik maguk is lelkes örökségvédők, jegyezte meg, hogy a lakók számára ezek a szabályok erősen korlátozóak. A szabályok így olyan nyűgöt jelentenek, amelyből igazán nem is feltétlenül van kiút: a kevéssé tehető helyi lakók nem engedhetik meg maguknak a felújítások elvárásoknak megfelelő módon történő kivitelezését, így vagy a törvényszegést választják, vagy tétlenül nézik ingatlanjaik műszaki romlását. A korszerűsítés, akár az energetikai korszerűsítés így lép a kriminalizálódás útjára az elbeszélések szerint.

A „tisztelet” azonban nemcsak a törvénynek a tisztelete kapcsán fontos eleme az örökségvédelem-narratíváknak. A lokálpatriotizmus, mint kifejezés, sokkal inkább jelenik meg ezekben, mintsem a zöld narratívákban, és az épített környezet tisztelete összekapcsolódik a fogalommal. Fontos, hogy sokkal inkább mondhatjuk, hogy a tisztelet nem kifejezetten valamilyen fetiszizáló típusú tiszteletet jelent, sőt, nem is a munkástelep alapítói vagy építői vonatkozásában áll fenn, hanem sokkal inkább

egy eszme iránt, amely eszme, amely koncepció alapján a munkástelep épült: egységesre, de harmonikusra és sokszínűre. Az örökségvédelem így sokkal inkább jelent kulturális, mint fizikai örökséget, jóllehet a kettő azért erősen összekapcsolódik a narratívákban, mint az alábbi építész aktivista elbeszélésében is:

„Itt az egésznek az értékét nem az egyedi épületeknek a kiemelkedő építészeti kvalitása, hanem ennek a gondolatnak az egységes ilyen tömegű megvalósítása adja. Persze nyilván azon belül minden házban felfedez az ember egy kis szépséget, vagy sok szépséget, vagy harmóniát. Ez az egész környezet egy harmonikus, onnantól kezdve, hogy az utca, az utcahálózat hierarchiája ezen a hierarchián belül az egyes típusépületek elhelyezése, és hogy az hogyan segíti ezt a hierarchiát, és a fasoroknak a növénykiválasztása, az hogyan erősíti ezt az építészeti koncepciót, hogy az átlós utak mentén magasra nővő keskeny lombozatú jegenye, nyár, a körutakon platánfák vannak. Ezt a fajta külsőleg is látható dolgot, ezt kellene megőrizni. Tehát a házaink... nem mondjuk azt, hogy ne lehessen beépíteni tetőteret, és nem mondjuk azt, hogy ki kell tiltani az autókat, és lovaskocsival kell járni, és föl kell szedni az aszfaltot, és makadámot kell visszaállítani, mint az eredetiben, és azt se mondjuk, hogy a fürdőszobákat alakítsák vissza kamrává. Hanem legyen meg minden, ami egy XXI. századi élet folytatásához fontos”

[Interjúalany Y207, örökségvédő aktivista, középkorú férfi]

Pozitív fogalomrendszerként kapcsolódik az épített örökséghez a hely varázsa mint esztétikai dimenzió. Ennek két fogalmi síkja az önmagában vett esztétikai harmónia, másrészt a jóllétet és az életminőséget szolgáló mélyebb jelentéstartalom. Amellett ugyanis, hogy az egységes arculat mint egyfajta ideáltípus és elérendő cél: szép, ez a szépség harmóniával, nyugalommal és a kiegyensúlyozott, rendezett élet elérésének lehetőségével ígéz. A munkástelep rendezettsége és szervezettsége az egyéni életnek a – mondhatjuk – pszichológiai rendezettségét fizikai térként implikálja a narratívákban, és ezzel függ össze, hogy az eredeti városkép visszaállítása, annak megőrzése az emberléptékűséggel, emberközponúságával, a hely „kedvességével” és „szerethetőségével” társul az elbeszélésekben. Ez nem mellékes szempont az interjúalanyok számára – legyenek inkább akár a zöldmozgalom, akár az örökségvédelem aktivistái –, mivel kivétel nélkül mindenki első helyen hívja elő a helybe költözést motiváló faktorként ezeket az esztétikai jelentéstartalmakat.

„Amikor családalapítás előtt voltam, akkor a feleséggel helyet kerestünk magunknak, és volt két-három olyan része a városnak, amit így előzetesen kinéztünk magunknak, és amikor [erre a munkástelepre] mentünk, akkor teljesen egyértelmű volt, hogy számunkra ez egy olyan közeg, ami nagyon tetszik nekünk. Persze, hogy nem tudunk szinte semmit [róla], csak iszonyúan megnyerő volt.”

[Interjúalany Y207, örökségvédő aktivista, középkorú férfi]

„'96-ban, akkor született a fiam, és akkor kerestünk egy helyet, ahol szeretnénk gyereket nevelni. Úgyhogy rátaláltunk [erre a munkástelepre]. Nem tudtunk sokat róla... egyáltalán nem tudtunk semmit róla, csak tetszett, ahogy kinézett, és, hogy milyen zöld, és milyen érdekes az úthálózat. És ezért kerültünk oda.”

[Interjúalany Y204, zöldaktivista, középkorú nő]

Amennyire az élıhetőség, úgy bizonyos aspektusból az élıhetetlenség alakító faktora az elbeszéléseknek, ám ez elsősorban nem esztétikai, hanem funkcionális értelemben kell venni. Az aktuális kordivat szerinti élet az interjúban nemcsak az energetikai felújításokra vonatkozó szabályok miatt tűnik akadályoztatottnak, hanem számos olyan aspektusból, amelyet az ingatlanok fizikai lehetőségei a településképvédelmen túl sem tesznek lehetővé úgy, mint más, újabb építésű kertvárosias vagy agglomerációs környezetben. A hely a legpozitívabb megítélés szerint is „old school”, vagy ennél egyértelműbben megfogalmazva: régies, divatjamúlt, amelyet a műszaki stagnálás jellemez és – alkalmasint – fog jellemezni.

5.3. Szinergiák a zöld és örökségvédelmi narratívákban

Amikor az energiaátmenetről, illetve örökségvédelemről szóló elbeszéléseket olvasva az ezek közötti szinergiák miatt néha nehéz őket megkülönböztetni. Ezt összességében a jó célért végzett civil aktivizmus, a helyi közösség és a közösséggel való kapcsolatok, a kérdések műszaki-technológiai jellege, és végül a helyi, illetve országos kormányzati szereplőkkel és hatóságokkal való küzdelmes viszony gondolatrétegeinek megjelenése magyarázza bármely témakör kapcsán vagy interjúalany részéről.

Az interjúalanyokat összekapcsolja tevékenységük: valamennyien olyan helyi szervezetek résztvevői – közvetlenül vagy kissé távolabbról –, amelyet valamilyen értékkel bíró cél definiál, a civil tevékenységeiket pedig szent meggyőződésből végzik. Az aktivizmus és a civil tevékenység minden elbeszélésben hangsúlyosan, olyan tényezőként jelenik meg, amely mintegy keretbe foglalja annak tárgyát, amely ilyen szempontból mintha másodlagos volna. Ami elsődleges, az a küzdelem egy jónak, társadalmilag hasznosnak tételezett cél érdekében, a „közérdek” érdekében. A cél ráadásul hasonló: valamilyen helyzetnek a konzerválása, restaurálása; ez az örökségvédelem kapcsán az épített fizikai környezet restaurálásában, a zöld átállás kapcsán pedig egy szinergikusabb ember-természet együttműködés visszaállításában ölt testet. Fontos kapcsolódási pont a két csoport között ezen túlmenően, hogy a másik csoport tevékenységeit is alapvetően helyes célként tartják számon. Sőt, összességében mint közösségi tevékenységet, a helyi társadalomért végzett tevékenységet végzők iránt egyfajta kölcsönös tisztelet is kibontakozik az elbeszélésekből, annak ellenére is, hogy a korábbiakban számos ponton alakult ki nézeteltérés a két álláspontot képviselők között, elsősorban az örökségvédelmi szabályzatok körül. Fontos adalék ugyanakkor, hogy mint azt a korábbiakban említettem, a két csoport között egyáltalán nem volt elképzelhetetlen az átjárás és így a kompromisszumra törekvés,

a fontolva haladás koncepciója is éppúgy megtalálható az elbeszélésekben, mint a saját maguk által vallott értékek radikális képviselője.

A helyi társadalom, vagy „közösség” mint tematikus elem talán az egyik legmeghatározóbb vonulat az interjú-narratívákban, ami azért is lehetséges, mert interjú-alanyaim civil aktivisták, és a kutatás kérdéseit saját civil tevékenységeik felől közelítettük meg. A legfontosabb hasonlóság a két tábor között az, hogy a mozgalmak civil kezdeményezések: hivatásból vagy küldetéstudatból jöttek létre. Ezért természetesnek vehetjük, hogy az örökségvédelmet és az energiaátmenetet képviselő interjúalanyok is egyfajta vezéri vagy véleményvezéri pozícióba helyezik magukat az elbeszélésekben. A narratívákban nagyon erős a közösségi orientáció, ám ezt tág értelemben vegyük. Míg az örökségvédelem erősen kötődik a fizikai helyhez, addig az energiaátmenet nem annyira: nem elsősorban a fizikai lokáció az érdekes, még specialitása ellenére sem, hanem az a társadalmi környezet, ami az aktivistákat történetesen épp körbeveszi.

A helyi társadalomhoz kapcsolódó pontok a szemléletformálás vagy – ahogyan egyik interjúalanytól hallottam: a „szellemirtás” – mint kulturális tevékenység köré csoportosíthatók. Az edukáció, a tudatos életszemléletre ösztönzés küzdelmes tevékenységként jelenik meg, amely során allegóriként talán a nyájjal haladó pásztor bibliai képét idézhetnénk fel: az aktivista interjúalanyok mindegyike kifejezetten szorongással teli módon festette le annak veszélyét vagy rémképét, hogy túlságosan előreszaladnak. Az örökségvédelem kapcsán ez az esetleges túlzott tiltásokban, az energiaátmenet kapcsán pedig a környezetvédelmi szempontokra történő túlzott koncentrációban áll. A túl sok szabály ugyanis a teljes ellenszegülés, a környezetvédelmi fókusz pedig a lakók érdektelenségének rémével jár. Mindkét csoport közös tapasztalata, hogy a helyi társadalom nagy részének mélyebb-felületesebb partnerségét az egyéni (pénzügyi) érdekek hangsúlyozásával lehet megszerezni, és ez igaz az örökségvédelemre is, amelyhez a közvetlen pénzügyi haszonszerzés semmilyen értelemben nem áll közel. A következő, örökségvédelemmel foglalkozó helyi civil aktivista így fogalmazza meg, hogyan lenne a közérdek az egyén számára is hasznosítható erőforrás:

„Általában nem értő kézzel nyúlnak a házakhoz. Idejön valaki, megveszi, úgy van vele, az én házam, az én váram, úgy csinálom meg, ahogy én akarom, senkinek semmi köze hozzá, és akkor más színű lesz, mint a szomszédé, más jellegű lesz, teljesen eltérő jellegű, akár a hőszigetelés miatt vagy annak a hiánya miatt lesznek ugrások a falon, bekerülnek a műanyag ablakok redőnyrel a spaletta helyett, ami tők tájidegen. Lehet, hogy neki praktikus, de hogy közben itt lenne valamiféle közérdek is.[...] Szerintem ez nehéz itt, és hogy hogy lehet úgy összeegyeztetni tényleg a műemlékvédelmi szempontokat és az energiahatékonysági szempontokat, hogy ez így mindenkinek jó legyen. És nem azért, hogy a műemlékvédők jól érezhessék magukat, hanem tényleg azért, hogy ez egy olyan hely maradhasson, ahol jó kimenni az utcára sétálni, mert azt érzi az ember, hogy mindig van valamiféle varázsa.”

[Interjúalany Y205, zöldaktivista, fiatal férfi]

Mind az energiaátmenet, mind pedig az örökségvédelem szoros kapcsolatban áll műszaki-technológiai kérdésekkel, és az interjúalanyok jó részét mindkét oldalról erősen motivál a mérnöki-műszaki érdeklődés abban, hogy aktivistának állt. Meg kell jegyezni ugyanakkor, hogy a zöldmozgalomban némely interjúalanyt helyett inkább a közös-szervezés és a civilként végzett közéleti munka szakmai kihívásai mozgatták meg. A műszaki érdeklődés és az ilyen irányú szakmai elköteleződés a felfedezés örömeivel, a korai adaptálók lelkesedésével jár az elbeszélésekben, és úttörő-pozícióba, vagy akár még profétai pozícióba is helyezi az egyént, ami ezáltal válik fontos motivációs tényezővé.

Végül az interjúnarratívákból kiugró egyik legfontosabb szinergiát a helyi közössé-
gért végzett munka sziszifuszi jellege jelenti, és ez főként az állammal, a hatóságokkal és részben a helyi önkormányzattal vívott küzdelem pesszimizmusából fakad. A jövő-
vel kapcsolatban sok lelkesedést nem olvashattam ki az elbeszélésekből, és ha valami, akkor az állam, vagy még tágabb értelemben, a politikai szcena érdektelensége, sőt, ki-
fejezett ellenérdekeltsége közös platformra helyezi a narratívákat. Az állammal vagy a politikai szcénával folytatott küzdelem azonos tényező, és tulajdonképpen mindkét esetben az állami szerepvállalás hiányával, az állam döntésképtelenségével, tehetség-
telenségével ragadható meg. Az örökségvédelem narratíváiban szembeállításra kerül a munkástelep létrehozásában szerepet játszó eszme, illetve az erős állami szerepvállalás az építkezés és a fenntartás első évtizedei során. Az, hogy a lakók semmilyen pénz-
ügyi vagy egyéb műszaki támogatást nem kapnak az örökségvédelmi szempontok ér-
vényesítéséhez a felújítások során, a két világháború közötti időszak rendszeréhez ké-
pest cserbenhagyásként jelenik meg az interjúkban. Az energiaátmenet narratíváiban pedig a teljes jogi és műszaki felkészületlenségről, koncepciótlanságról olvashatunk. Bár léteznek azok a műszaki megoldások, amelyekkel az energiahatékonysági fejlesztések az örökségvédelmi szempontok csorbulása nélkül volnának megvalósíthatók, erre még meg sem kezdődött a megfelelő infrastrukturális és jogi eszközök kidolgozása. Azonban míg előbbi témakör kapcsán kevésbé jelenik meg az állami szereplők kifejezett ellenérdekeltsége (talán csak annyiban, hogy az örökségvédelmi szempontok érvényesülésének állami segítése pénzbe kerül), addig az energiaátmenetről szóló elbeszélésekben igen: e narratívák szerint az állam centralizált energiarendszerben érdekelt; gazdasági hasznot az energiaárakkal való machinációkból, politikai hasznot pedig az ebből származó függőségi viszonyokból remél.

Ez az örökségvédelem vonatkozásban például így kerül megfogalmazásra:

*„Az új jogszabályok, vagy az új célkitűzései a kormányzatnak az építőipar fölpörge-
tésére, azok gyakorlatilag ezt a fajta [örökség]védelmet teljesen háttérbe szorították. A lovak közé a gyepelő, és mi meg küzdünk.”*

[Interjúalany Y207, örökségvédő aktivista, középkorú férfi]

Az energiaátmenet kérdésköre kapcsán pedig például így:

„Addig, ameddig például ezek a szabályok érvényben vannak, addig nem tudunk energiaközösségekbe magánszemélyeket bevonni, pedig nagy szükség lenne rá. Pon-

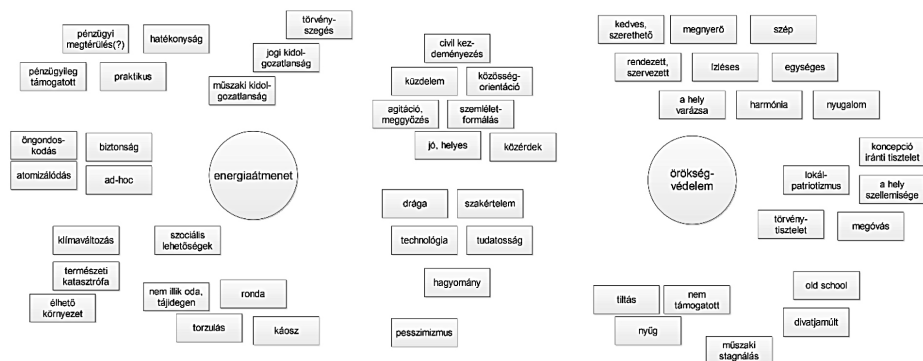
tosan azért, mert az ő feleslegük az indokolatlanul terheli a rendszert, miközben ugyanazt csinálja az áramszolgáltató, ami nála fölösleg keletkezik, a másiknál fogyaszt, tehát tőle megveszi öt forintért, és a szomszéd lakásnak eladja negyvenért. Tehát az áramszolgáltatónak nyilván ezért buli ez az egész történet. [...] A méregfog ott van, hogy egy központosított állami tulajdonú MVM mint egyetemes szolgáltató hogyan lesz érdekeltté téve ezekben az energiaközösségekben [...] Tehát hogy ők hogyan tudnak ebben úgy aktívan részt venni, hogy mindaz a feladat, amit nekik el kell végezni, el legyen végezve, tehát legyen nekik bevételük, mert ugye nyugaton az energiaközösségeknél az a bazi nagy előny, hogy rendszerhasználati díj fizetése nélkül tudják osztogatni egymással a villamos energiát. Magyarországon a rendszerhasználati díj árképzése az egy közteher.”

[Interjúalany Y202, zöldaktivista, középkorú nő]

Összegzés

Az esettanulmányban egy nagyvárosi, kertvárosi kontextusban elemeztem két mozgalmat: az örökségvédelmi, valamint az energiaátmenetet támogató narratíváit, felfedve az elbeszélések fogalomkészletének egyedi és közös pontjait. Bemutattam, hogy az örökségvédelemhez az esztétikum fogalmai, a hely szellemének a tisztelete, a mozdulatlanság és a nyűg fogalmai kapcsolódnak, az energiaátmenethez pedig a praktikum, a pénzügyi megtérülés, az öngondoskodás, a természeti és szociális kihívások megoldásának lehetősége, valamint – az esztétikum ellenpontjaként – a rendtelenség fogalmai kapcsolódnak. Azt is megállapíthattam, hogy a két fogalomkészlet sok esetben összekapcsolódik: abban, hogy mindkettő technológiaorientált, helyi hagyományokhoz kötődik, átlengi egy bizonyos mértékű pesszimizmus, ami pedig egy újabb közös pontból: abból fakad, hogy küzdelmes, helyesnek címkézett célért történő civil munka erőfeszítése. A küzdelem pedig megjelenik a helyi társadalommal végzett munka és a hatóságokkal történő viaskodás kapcsán is. A két témakör fogalmi rendszerét az 1. ábra foglalja össze. Ebben a társadalmi közegben a zöld narratíva egyértelműen az örökségvédelem kérdésével kerül szembeállításra. Világos, hogy mindkét helyi mozgalom valaminek a megóvására: a helyi épített örökség és a természeti állapot megóvására, visszaállítására, bizonyos értelemben konzerválására törekszik, ám az energiaátmenet kapcsán ez a törekvés másodlagosnak tűnik az elbeszélések alapján, a fókuszban sokkal inkább az öngondoskodás lehetősége és a közösségformálás szerepel, szociális elemekkel.

1. ábra: Az energiaátmenet és örökségvédelem témáinak fogalmi hálója az interjúnarratívákban

Forrás: saját szerkesztés.

Az elbeszélésekben fontos motívum a küzdelem, egyrészt az állammal és a hatóságokkal, másrészt a helyi társadalommal. Ez a zöldmozgalomban olyan értelemben van jelen, hogy az aktivisták inkább az egyéni érdekek felől közelítik meg a lakók felé való kommunikációban, mintsem a környezetvédelmi szempontok felől. Az épített örökségvédelem kapcsán azonban ez a küzdelem sokkal transzparensőbb, ahogyan az alábbi elbeszélésből is látszik:

„És akkor vannak ilyen divatdolgok, meg ilyen rosszul értelmezett zöld gondolatok, hogy azt mondják – nekem ez a kedvencem – hogy [ez a munkástelep] a maga korában egy olyan innovatív és előremutató tett volt, hogy ezt a mai időre lefordítva ez azt jelentené, hogy itt hihetetlen módon a zöld átállást kell mindenképpen lehetővé tenni, és akkor igenis rakjunk mindenhol napelemt. Ez a napelem egyébként a becsípődés, nem beszélve azokról, akiknek fogalmuk nincs arról, hogy mi a napelem meg a napkollektor közötti különbség. Napkollektorokat rakunk, mindenhol. És akkor ezzel nem tudsz mit csinálni. Ilyenkor csak azt lehet mondani, hogy oké, de akkor ezt egy egységes koncepció alapján egységesen csinálták. Ha most itt a [munkástelepből], mint egységben gondolkodunk, és erre vonatkozóan ki tudjuk dolgozni, akkor ennek valóban van értelme. De az, hogy Pista, Józsi, Mari néni a saját 48 négyzetméteres lakása fölötti kis tetőfelületre fölbaszarintja ezeket a paneleket, abból nem lesz megoldás. Abból egy káosz lesz. Amivel tönkretesszük a közös értékünket.”

[Interjúalany Y203, örökségvédő aktivista, középkorú férfi]

A szembeállítás örökségvédelem és a zöld narratíva között egyáltalán nem feloldhatatlan, sőt, feloldásának lehetősége mindkét témakörön belül felmerült, akár múltbeli eseményekre történő hivatkozással is. A feloldás egyik legfőbb eszköze a koordináció. A két törekvés között húzóóó, az elbeszélésekben megjelenő feszültség

és a több szereplő által is pesszimistaként megragadott hangulat a hatóságokkal és az állammal összefüggésben megjelenő frusztráció eredménye. Egyik oldalról azért, mert az energiaátállítás műszaki-jogi környezete kidolgozatlan, és a mozgalom nagyon hamar lebonthatatlannak tűnő falakba ütközik, ráadásul a lebonthatatlanság mítoszát táplálja az állam vélt ellenérdekeltsége a helyzet megoldásában és a zöld átállítás támogatásában. Másik oldalról pedig azért merül fel a frusztráltság, mert az örökségvédelem koordinált körülmények között történhet csak, és hogy ez a koordináció alulról jövő kezdeményezésként indult, illetve érdemben sem alsó, sem felső szintű kormányzati szereplők nem kapcsolnak hozzá erőforrásokat, a szabályok betartására nincs eszköz; a helyi aktoroknak az évtizedes erőfeszítések ellenére a helyi épített környezet további degradációjával kell szembesülniük. Egy fiatal, az épített örökségvédelem kérdésével és az energiaátállással is foglalkozó helyi lakó rugalmas, a szociális szempontokat is mérlegelve így beszél arról, hogy milyen típusú „degradáció” okoz igazán fájdalmat neki:

„Van, aki nem is kér engedélyt, csak kicseréli az ablakot, megcsinálja, és úgy van vele, hogy a hatóságnak erre úgyszincs erőforrása, és általában tényleg nincs, mert megcsinálják, és úgy marad. Amikor egy láthatóan rossz állapotú házban, lakásban kicserélik az ablakot, és látszik, hogy csak annyit csináltak, akkor még azt mondom, hogy egy bocsánatos bűn, legalább nem szelel, valószínű feleannyit kell költeni, de amikor valamire látszik, hogy rálocolnak sok-sok tízmilliót, de hogy amúgy látszik, hogy így magasról tesznek az egészre, hogy amúgy hogy fog kinézni, az a fájóbb, mert az tudható, hogy még egy pár évtizedig nem lesz újra felújítva.”

[Interjúalany Y205, mérnök, fiatal férfi]

Az évtizedes erőfeszítésekből fakadó kudarcok motivációvesztéshez vezetnek; erről az alábbi, helyi zöldmozgalomban részt vevő aktivista így mesél:

„Én nem égtem ki, engem bedaráltak. Ezt a kiégés szót, én ezt tényleg... Én szerintem ez nem jó, hogy a civilek ezt magukévá teszik. Mert nem égünk ki. Mintha egy kis lámpa volna: »Jaj, hát nézd, már nincs benne energia!« Bazdmeg, nem! Gyakorlatilag átmennek, egy úthengerrel mennek át a testeden, ha ilyesmivel akarsz foglalkozni. Ez nem kiégés, ez kicsinálás.”

[Interjúalany Y204, zöldaktivista, középkorú nő]

A motivációvesztés és a frusztráció részben fakad a helyi társadalom aktivizálásának egy-egy kudarcából az örökségvédő és energiaátmenet-narratívákban, azonban ez inkább kihívásként, mintsem üvegplafonként vagy falként jelenik meg az interjúkban. Mind a tehetetlenségből fakadó frusztráció, mind a motivációvesztés legfőképp a hatóságok (legyenek akár helyi, akár országos szinten) támogatásának hiányával áll a legszorosabb kapcsolatban az elbeszélésekben. Mindkét civil mozgalom megpróbálkozott azzal, sikeresen, hogy legalább az önkormányzásban részt vegyenek, ám ez mindkét esetben legalábbis részleges kudarcra járt olyan értelemben, hogy a

kitűzött célt nem sikerült elérni. Jelenleg mindkét csoport a helyi társadalomban és a tudatformálásban, a „szellemirtásban” és általánosságban a helyi közösségszervezésben, továbbá a példamutatásban találja meg a legjobb lehetőségét annak, hogy érdemi változásokat sikerüljön kicsikarniuk a döntéshozók részéről:

„[...] teljesen ki van herélve az önkormányzat, és hát ott csak politikusok vannak, meg ilyen aktatologatók. De hát a főépítész keze is gúzsba van kötve, pénz az nincsen, embere gyakorlatilag nincsen. És nincs mögötte politikai akarat. Benne van a rendeletben, hogy a településképi kötelezés, a polgármester dönt róla. És akkor most tízezer forintra megbünteti a szabálytalan építkezést. Ott meg röhög a marhába, mert egyetlen izé, nem tudom én, kerítéselemem többé került. Vicc. Szóval igazából nem vagyok nagyon optimista. Mondanám azt, hogy az örök hit az emberiség jóságában, hogy majd magukhoz térnek, de sajnos mindig lesznek olyan emberek, akik nem hajlandóak szabályt követni. Talán mondom, tényleg ez volna a legjobb, ha lenne ilyen minta projekt. Tehát hogyha lennének nagyon jó példák, amiket ott tapasztalnak, mert az egy ugyanolyan ház, mint amiben én is lakom, és lám, meg lehetett úgy is csinálni. Csak hát nagyon ellene hat ez a szabadság, ez a tudatalatti széttagoltság, ez borzasztó nagy vétek volt az állam részéről.”

[Interjúalany Y207, örökségvédő aktivista, középkorú férfi]

Következtetések és további lehetőségek

Tanulmányomban a helyi épített örökséget mint a kulturális örökség részét (Sonkoly 2000) és különösen az egyes épületeket mint társadalmi konstrukciókat (Tamáska 2020b, 2021) vizsgálva bemutattam, hogy – amint azt a nemzetközi és hazai szakirodalom korábban is alátámasztott (Czene 2002, Baráth–Szépvölgyi 2006, Keresztély 2006, Csanádi–Csizmady–Olt 2011) – az örökségvédelem és a városrehabilitáció társadalmi-kulturális narratívái sokszor az individuális és közösségi szemlélet szembenállása által meghatározottak és konfliktusosak. E konfliktus egyik aspektusa a közösségi és a magánérdekek szembenállása, amely megjelenik az energiaátmenet kérdésköre kapcsán is.

Az energiaátmenet támogatása hosszú ideje cél az Európai Unióban, és ennek a klímakatasztrófa elkerülése éppúgy része, mint a kontinens energiafüggetlenségének elérése. A 2021–2022-es energiaválság a magyar közvélemény számára is nyilvánvalóvá tette, hogy az energiaellátás reformja elkerülhetetlen, és ennek egyik lehetséges megoldása a lokális energiaközösségek kialakítása. Az energiapolitika a kormányzat által is egyik központi kommunikációs tartalom, ideértve a közműdíjak ármaximálását, az atomreaktor-bővítés kérdését, az akkumulátorgyártást és a lakóépületek energetikai korszerűsítésére nyújtott támogatásokat, az Európai Unió iránymutatásának megfelelően is. A helyi társadalmak, és különösen a vizsgált nagyvárosi terep lakossága felismerte az ebben rejlő lehetőségeket, a vizsgált civil mozgalmaknak pedig múlhatatlan érdemük van a helyi társadalmak tájékoztatásá-

ban. A tájékoztatás kézzelfogható, a lakók életét érdemben befolyásoló módon történt, tekintve akár szabályozások bevezetését, akár a hőszigetelésre nyújtott pénzügyi támogatásokat vagy figyelemfelkeltő technológiai eszközök beszerzését. Noha nagy, az országos szabályozást érdemben érintő áttörés mind ez idáig nem történt, a remény arra, hogy a helyi népeség és a civil mozgalmak munkája által növekvő kritikus tömeg előbb-utóbb kikényszerít változásokat, él. Az energiaközösségek létrehozása tulajdonképpen az a köztes állapot, amely nem kompromisszumot, hanem tartós konszenzust hozna el ebben a helyzetben – egyszerre oldva meg a klímataudatos és energetikai szempontból reziliens helyi társadalom kérdését az *ad hoc* autonóm és individuális megoldások mellőzésével.

Az elemzés egy esettanulmány volt, és ilyen minőségében sem teljes – mindkét helyi mozgalom részéről csak néhány aktor került megszólításra, az esettanulmányt így a későbbiekben további elemekkel érdemes bővíteni. Fontos adalék, hogy esettanulmányomban nem vállalkoztam a helyi ágensek mint tág értelemben vett „civillek” közösségi működésének szervezetszociológiai elemzésével, és arra sem vállalkoztam, hogy az ő civil működésüket teljességükben, társadalmi-kulturális attitűdjeikkel együtt vizsgáljam. Ennek elemzése azonban egy lehetséges további lépés lesz. Mindemellert az energiaátmenet lokális problémáinak még így is csak egy elemére sikerült rávilágítani, így az energiaközösségek magyarországi lehetőségének csak egyetlen aspektusára derülhetett némi fény. A magyar szociológiának mindenképp feladata volna a jövőben, hogy megértse azoknak a helyi közösségeknek a problémáit, attitűdjeit és cselekvéseinek mozgatóit-akadályait, amelyek az energiaátmenet helyi lehetőségeit igyekeznek kibontani. Erre vonatkozóan a jelen tanulmány alkalmasint hasznos kezdeti lépésnek tekinthető.

Irodalom

Bajomi, A. Z. (2018): *A szociális tüzelőanyag-támogatás Magyarországon.*

https://habitat.hu/wp-content/uploads/2018/09/hfhh_tuzifa_tanulmany.pdf

Baráth, G. – Szépvölgyi, Á. (2006): A városrehabilitáció fejlesztéspolitikai háttere. *Tér és társadalom*, 20(1): 21–36.

Bodor, Á. – Titov, A. – Varjú, V. (2018): Környezeti attitűd a baranyai határtérség rurális területein. In *Megújuló energia és energiahatékonysági lehetőségek rurális területeken*. Pécs: MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete, 22–34.

Carrosio, G. (2021): The Emergence of the Sociology of Energy. In Magnani, N. – Carrosio, G. (szerk.): *Understanding the Energy Transition: Civil society, territory and inequality in Italy*. Cham: Springer International Publishing, 7–26.

Casnovas, X. – Campanero, J. A. A. – Campisi, T. (2024): Cultural heritage and energy transition – A lesson from the past. *AGATHÓN | International Journal of Architecture, Art and Design*, 15 58–69. <https://doi.org/10.19229/2464-9309/1542024>

- Chodkowska-Miszczuk, J. – Kola-Bezka, M. – Lewandowska, A. – Martinát, S. (2021): Local Communities' Energy Literacy as a Way to Rural Resilience—An Insight from Inner Peripheries. *Energies*, 14(9). <https://doi.org/10.3390/en14092575>
- Czene, Z. (2002): A kulturális örökség területfejlesztési megközelítése. *Tér és társadalom*, 16(4): 25–38.
- Cziner, S. (2024): Önkormányzati válságkezelés : Válaszok az energiaszegénységre a települési támogatás szabályozásán keresztül. *Máltai Tanulmányok. A Magyar Máltai Szeretetszolgálat tudományos folyóirata*, 6(1): 24–36. <https://doi.org/10.56699/MT.2024.1.2>
- Csanádi, G. – Csizmady, A. – Kőszeghy, L. – Tomay, K. (2006): Belső-erzsébetvárosi rehabilitáció. *Tér és társadalom*, 20(1): 73–92.
- Csanádi, G. – Csizmady, A. – Olt, G. (2011): Urban Renewal and Gentrification in Budapest City Center. In Szirmai, V. (szerk.): *Urban Sprawl in Europe*. Budapest: Aula Kiadó, 209–252.
- Dalglis, C. – Leslie, A. – Brophy, K. – Macgregor, G. (2018): Justice, development and the land: the social context of Scotland's energy transition. *Landscape Research*, 43(4): 517–528. <https://doi.org/10.1080/01426397.2017.1315386>
- Del Curto, D. – Garzulino, A. – Turrina, A. (2024): Sustainability and energy transition – Perspectives for an integrated approach to the built heritage. *AGATHÓN | International Journal of Architecture, Art and Design*, 15 114–123. <https://doi.org/10.19229/2464-9309/1582024>
- Fejérdy, T. (2007): Műemlékvédelem és ingatlanfejlesztés. *Műemlékvédelem*, 51(4): 217–220.
- Fejérdy, T. (2017): Pillanat vagy történeti folyamatosság? : Rekonstrukció és/vagy helyreállítás. *Építés – Építészettudomány*, 45(1–2): 31–39. <https://doi.org/10.1556/096.2017.45.1-2.6>
- Ferro, L. – György, E. – Oláh, G. – Teixeira Lopes, J. – Sonkoly, G. – Apolinário, S. – Azevedo, N. – Ricardo, J. (2024): Gentrification and touristification in urban heritage preservation: threats and opportunities. *Cultural Trends*, 1–16. <https://doi.org/10.1080/09548963.2024.2352407>
- Franco, G. – Mauri, S. (2024): Reconciling Heritage Buildings' Preservation with Energy Transition Goals: Insights from an Italian Case Study. *Sustainability*, 16(2). <https://doi.org/10.3390/su16020712>
- Gubbins, N. (2010): *The role of community energy schemes in supporting community resilience*. York: JRF.
- Harlov-Csörtán, M. (2018): Heritage and the City. *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle*, 8(6): 118–121.
- Hegedüs, K. (2019): *Földgázfüggőség, levegőszennyezés és energiaszegénység. Magyarországi példáján keresztül*. Doktori értekezés, Budapesti Corvinus Egyetem. https://phd.lib.uni-corvinus.hu/1056/1/Hegedus_Krisztina_dhu.pdf

- Horst, D. van der (2014): Landscapes of Lost Energy: Counterfactual Geographical Imaginary for A More Sustainable Society. *Moravian Geographical Reports*, 22(2): 66–72. <https://doi.org/doi:10.2478/mgr-2014-0013>
- Jankó, F. (2006): Városfelújítás Pécs és Győr történelmi belvárosában. *Tér és társadalom*, 20(1): 109–123.
- Jiang, L. – Lucchi, E. – Curto, D. D. (2023): Adaptive reuse and energy transition of built heritage and historic gardens: The sustainable conservation of Casa Jelinek in Trieste (Italy). *Sustainable Cities and Society*, 97, 104767. <https://doi.org/10.1016/j.scs.2023.104767>
- Keresztély, K. (2006): A történelmi belvárosok társadalmi fenntarthatósága Kelet-Közép-Európa városaiban. *Tér és társadalom*, 20(1): 147–158.
- Khan, M. I. – Chhetri, A. B. – Islam, M. R. (2007): Community-based energy model: a novel approach to developing sustainable energy. *Energy Sources, Part B* 2(4): 353–370.
- Kiss, V. (2023): Háztartási energiafelhasználás, fenntarthatóság és társadalmi igazságosság: Kvantitatív elemzés a lakosságienergia-kvóták hazai háztartásokra gyakorolt lehetséges hatásairól. *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle*, 13(4): 1–27. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2023.4.1>
- Kökény, L. – Stefkovics, Á. – Hortay, O. (2021): A szubjektív energiaszegénység mérésének problémái Magyarországon. *Közgazdasági Szemle*, 68(7–8): 753–772. <https://doi.org/10.18414/KSZ.2021.7-8.753>
- Kramer, A. – Belding, S. – Coney, K. (2023): *Community Resilience Options: A menu for enhancing local energy resilience*. Golden, CO (United States): National Renewable Energy Laboratory (NREL).
- Lampropoulos, I. – Alsaif, T. – Schram, W. – Bontekoe, E. – Coccato, S. – van Sark, W. (2020): Review of Energy in the Built Environment. *Smart Cities*, 3(2): 248–288. <https://doi.org/10.3390/smartcities3020015>
- Lucchi, E. (2023): Renewable Energies and Architectural Heritage: Advanced Solutions and Future Perspectives. *Buildings*, 13(3). <https://doi.org/10.3390/buildings13030631>
- Martins, A. – Madaleno, M. – Dias, M. F. (2020): Energy literacy assessment among Portuguese university members: Knowledge, attitude, and behavior. *The 7th International Conference on Energy and Environment Research—“Driving Energy and Environment in 2020 Towards A Sustainable Future”*, 6 243–249. <https://doi.org/10.1016/j.egy.2020.11.117>
- Mazur, C. – Hoegerle, Y. – Bruccoli, M. – van Dam, K. – Guo, M. – Markides, C. N. – Shah, N. (2019): A holistic resilience framework development for rural power systems in emerging economies. *Applied Energy*, 235 219–232. <https://doi.org/10.1016/j.apenergy.2018.10.129>
- Mentes, D. – Szemmelweiszné Hodvogner, K. (2018): Biomassza szerepe az energiaszegénység mérséklésében kistelepüléseken. *Energiagazdálkodás*, 59(3–4): 42–47.

- Michalkó, G. (2005): A turisztikai miliő földrajzi értelmezése. *Tér és Társadalom*, 19(1): 43–63.
- Nemes, C. – Pomázi, I. (2022): Energiaközösségi kezdeményezések az Európa Unióban. *Energiagazdálkodás*, 63(3): 6–11.
- Németh, K. – Mezőfi, N. – Németh, K. – Péter, E. (2024): Megújuló energiaforrások lakossági megítélése – egy magyarországi felmérés tapasztalatai. *Tér és Társadalom*, 38(2): 50–70. <https://doi.org/10.17649/TET.38.2.3526>
- Rogers, J. C. – Simmons, E. A. – Convery, I. – Weatherall, A. (2012): Social impacts of community renewable energy projects: findings from a woodfuel case study. *Energy Policy*, 42, 239–247. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2011.11.081>
- Salvatore, M. (2021): Energy Transition and its Societal Challenges. Themes, Gaps and Possible Developments in Sociology. *Fuori Luogo Journal of Sociology of Territory, Tourism, Technology*, 10(2). <https://doi.org/10.6093/2723-9608/8321>
- Scotti, I. – Minervini, D. (2017): Performative connections: translating sustainable energy transition by local communities. *Innovation: The European Journal of Social Science Research*, 30(3): 350–364. <https://doi.org/10.1080/13511610.2016.1237282>
- Sonkoly, G. (2000): A kulturális örökség fogalmának értelmezési és alkalmazási szintjei. *Regio: Kisebbség, Politika, Társadalom*, 11(4): 45–66.
- Stanojević, A. D. – Milošević, M. R. – Milošević, D. M. – A.J. Turnšek, B. – Lj. Jevremović, L. (2021): Developing multi-criteria model for the protection of built heritage from the aspect of energy retrofiting. *Energy and Buildings*, 250 111285. <https://doi.org/10.1016/j.enbuild.2021.111285>
- Stojilovska, A. – Dokupilová, D. – Gouveia, J. P. – Bajomi, A. Z. – Tirado-Herrero, S. – Feldmár, N. – Kyrianiou, I. – Feenstra, M. (2023): As essential as bread: Fuelwood use as a cultural practice to cope with energy poverty in Europe. *Energy Research & Social Science*, 97, 102987. <https://doi.org/10.1016/j.erss.2023.102987>
- Tamáska, M. (2020a): Gondolatok az építésztársadalom és a szociológia viszonyáról. *Szociológiai Szemle*, 30(1): 4–20.
- Tamáska, M. (2020b): Városkép és építésztársadalom: Gondolatok Elisabeth Lichtenberger munkásságáról. *Tér és Társadalom*, 34(3): 244–263. <https://doi.org/10.17649/TET.34.3.3258>
- Tamáska, M. (2021): Architectural sociology: theories, methods and subjects. *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle*, 10(SI8): 1–4. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2020en.1>
- Tóth, B. Z. (2023): Posztkommunista típusú energiaszegénység a Rákoskeresztúrvárosközponti lakótelepen. In Hegedűs, R. (szerk.): *Válságról válságra*. Budapest: Magyar Szociológiai Társaság, 131–131.